

Kompetence učitele odborných předmětů

Úvod

Problematika učitelského vzdělávání je předmětem mimořádného zájmu a rozsáhlých diskusí odborníků, kteří se podílejí na přípravě i dalším vzdělávání učitelů. Učitelství je povoláním, jehož charakteristickým atributem je nutnost dalšího vzdělávání a permanentního profesionálního rozvoje. Učitelé si většinou tuto skutečnost uvědomují, snaží se nové znalosti i dovednosti průběžně získávat a fakticky je využívat.

V současnosti je od učitele vyžadována jistá dávka flexibility a kreativity. To souvisí s požadavky společnosti na absolventy všech typů a stupňů škol. Mít dobrý nápad, jak rozvíjet a vylepšovat výuku, je však pro učitele pouze slibným začátkem. Daleko obtížnější je implementovat nápady do výuky, rozvíjet je a modifikovat pro konkrétní pedagogické situace. Ještě obtížnější je vydržet v započatém úsilí a překonávat překážky různého charakteru – od administrativních a organizačních po sociální i osobní. Nezdary a neúspěchy v tomto úsilí mohou nejednoho učitele dovést až ke znechucení, stagnaci i vyhoření.

1. Pedagogické kompetence

Stěžejním pojmem v oblasti kvality vzdělávací a výzkumné činnosti je kompetence. Kompetenci chápeme jako excelentní způsobilost. Kompetence vyjadřuje komplex znalostí, dovedností, postojů a zkušeností, které jsou cílovými kategoriemi profese vzdělavatele v měnících se podmínkách univerzitního prostředí. Charakteristickými znaky kompetencí jsou tedy rozvoje schopné, variabilní a flexibilní. Pedagog je získává a rozvíjí v průběhu celé své profesní dráhy včetně etapy přípravného i celoživotního vzdělávání. Na kompetencích by měl být založen profesní standard, který by měl být normou stanovující klíčové kompetence pro vstup do profese, tj. takové kompetence, které jsou nezbytné pro kvalifikovaný standardní výkon. Profesní standard bude naplňovat svůj význam, pokud bude důsledně propojen s hodnocením učitelů a bude zahrnut do systému profesionalizace pedagogů. Konceptní vývojový model profesionalizace by měl fungovat na bázi triády konceptů:

KOMPETENCE – STANDARD – KVALITA

Profesní standard působí na komplex profesních kompetencí v tom smyslu, že představuje jejich normativní základnu. Kompetence se utvářejí v průběhu profesní dráhy, a to jak zkušeností, tak vzděláváním. Na druhé straně profesní standard představuje základní kritéria pro hodnocení kvality. Hlavním účelem je formulování kvalifikačních požadavků pro vstup do profese na bázi nezbytných kompetencí [Slavík 2007].

2. Kompetence učitele odborných předmětů

M. Rotport [2008a] akcentuje dvě složky standardu učitele, které mají do značné míry shodnou náplň bez ohledu na konkrétní zaměření učitele odborných předmětů a jsou prakticky totožné i s přípravou učitelů všeobecně vzdělávacích předmětů – jde o složku psychologickou a pedagogickou.

Psychologická kompetence učitele

Učitel odborných předmětů ke své práci potřebuje poměrně široký okruh znalostí z psychologie, protože tak může lépe pochopit zákonitosti procesu vyučování a učení a může zvolit vhodné vyučovací metody a postupy. Rozsah potřebných psychologických znalostí učitele odborných předmětů je velmi široký a velmi obtížně vymezitelný. Dále uvedený výčet požadavků na psychologické znalosti učitele odborných předmětů není zcela vyčerpávající a bude zřejmě nutné a vhodné tyto složky psychologické kompetence dále rozšiřovat. Obsah psychologické kompetence učitele odborných předmětů lze definovat např. takto:

- ovládá psychologické základy procesů vyučování a učení a je schopen je aplikovat ve své práci;
- zná vliv psychických stavů na úspěšnost žákova učení a dokáže tyto znalosti využít ve vyučovacím procesu;
- dokáže využít individuální předpoklady žáků a jejich vývojové zvláštnosti při diferencovaném přístupu k žákům ve vyučovacím procesu;
- orientuje se v náročných sociálních situacích ve škole i mimo školu a je schopen pomoci při jejich řešení;
- uvědomuje si možnosti a meze vlivu mimoškolního prostředí na žáky a dokáže tento vliv využít ve své práci;
- je schopen analyzovat příčiny negativních postojů a chování žáků a najít prostředky nápravy.

Pedagogická kompetence učitele

Na psychologickou kompetenci učitele velmi úzce navazuje kompetence pedagogická. Podle autora není možné vést přesnou hranici mezi oběma kompetencemi a mohli bychom hovořit o kompetenci jedné – kompetenci pedagogicko-psychologické. Oddělování obou kompetencí má význam ve vazbě na předměty přípravy učitelů odborných předmětů. Přitom je nutno vzít v úvahu i to, že pedagogická složka přípravy je často chápána jako něco, co je vlastnímu

procesu vyučování a učení bližší než složka psychologická. To se do určité míry odráží i v pokusu o vyjmenování složek pedagogické kompetence, kde se M. Rotport (2008a) snažil o postžení vzájemného vztahu mezi psychologickou a pedagogickou kompetencí. Do pedagogické kompetence podle jeho názoru můžeme (opět bez nároku na úplnost) zahrnout tyto dílčí požadavky na učitele:

- aplikuje poznatky psychologie na konkrétní podmínky vyučovacího procesu na daném stupni a typu školy;
- orientuje se v otázkách výchovy a vzdělávání na základě znalosti vzdělávacích soustav a trendů ve vzdělávání;
- zná základní didaktické zásady a je schopen je využívat ve své práci;
- je schopen využívat ve vyučování moderní koncepce vyučování založené na aktivním zapojení žáků do vyučovacího procesu;
- orientuje se ve vyučovacích metodách a dokáže zvolit a použít vhodnou vyučovací metodu v závislosti na cíli vyučování a požadovaném stupni osvojení poznatků;
- respektuje ve své pedagogické práci práva žáků;
- ovládá způsoby vedení nadaných žáků ve vyučování;
- je schopen identifikovat žáky se specifickými poruchami učení a chování a uzpůsobit výběr učiva a metody vyučování jejich možnostem;
- dokáže zajistit kázeň ve třídě a umí řešit nestandardní výchovné situace a výchovné problémy;
- dokáže rozpoznat a řešit sociálně patologické projevy žáků (např. šikanu a týrání);
- umí vhodně komunikovat nejen se žáky, ale také s jejich rodiči.

Již z tohoto výčtu vyplývá, že požadavky v oblasti pedagogické kompetence jsou velmi rozsáhlé. Některé z nich nemůže zabezpečit pouze teoretická příprava v předmětu pedagogika, ale půjde o dovednosti, které učitel získá až ve své praxi, avšak i pro tyto praktické dovednosti je třeba vytvořit u žáků potřebné teoretické základy. Výše uvedené složky pedagogické kompetence by mohly být použity při vytváření obsahu předmětu pedagogika (resp. soustavy předmětů, které budou tuto pedagogickou kompetenci zajišťovat).

Pokud jde o didaktickou kompetenci se autor [M. Rotport 2008b] domnívá, že by mohla zahrnovat tyto požadavky na budoucího učitele:

- zná vzdělávací program daného typu školy a dovede s ním pracovat;
- chápe význam svého předmětu v rámci vzdělávacího programu daného typu školy a umí stanovit jeho cíl;
- je schopen vybrat podstatné poznatky z příslušných odborných disciplín a transformovat je do učiva svých odborných předmětů pro daný typ školy;
- dokáže transformovat metodologii poznávání příslušné odborné disciplíny do způsobu myšlení žáků a použít ji ve vyučovacím předmětu;
- dovede užívat základní metodické postupy a prostředky ve výuce daného předmětu a je schopen přizpůsobit je individuálním potřebám žáků a požadavkům konkrétního typu školy;

- je schopen integrovat do vyučovacích předmětů mezioborové poznatky a využívat mezipředmětové vztahy;
- ovládá strategie vyučování a učení v teoretické i praktické rovině ve spojení se znalostmi jejich psychologických a sociálních vazeb;
- využívá moderní informační a prezentační technologie na podporu učení žáků;
- dovede správně hodnotit výsledky učení svých žáků s ohledem na význam daného učiva, na individuální zvláštnosti žáků a na požadavky konkrétní školy.

Uvedený návrh obsahu didaktické kompetence není určitě vyčerpávající a je možné ho doplnit ještě o další požadavky. Přitom je třeba si uvědomit, že náplň didaktické kompetence učitele odborných předmětů je v úzké vazbě na kompetenci oborově předmětovou a také na další kompetence, zejména na kompetenci obecně pedagogickou.

Podle O. Asztalose [2007] je východiskem pro přípravu učitele odborných předmětů odborný základ jeho vzdělání k zastávání odborných funkcí v hospodářské praxi. Zvláštnosti této kvalifikace spočívají v úvaze, zda má být jejich vzdělání v obecnější a univerzálnější rovině, nebo zda to má být speciální odborné vzdělání, pro zastávání různých odborných operativních (výkonných) a manažerských funkcí, nebo má sloužit jen pro specializované funkce. Vysokoškolské odborné vzdělání by mělo být minimálně na bakalářské úrovni (možná by postačilo pro učňovské školství), optimální je magisterské studium. K výuce na vyšších odborných školách by bylo ideální odborné vzdělání v doktorském studiu. V návaznosti na tento odborný základ vysokoškolského vzdělání učitele odborných předmětů je třeba, aby získal předpoklady k výkonu pedagogické profese, která se svým způsobem liší od vykonávání profesí odborných. Tato pedagogická profese může být realizována variantně souběžným odborným a pedagogickým studiem, absolvováním studijního programu učitelství odborných předmětů v nedělené i navazující podobě, v prezenční či kombinované formě, v celoživotním vzdělávání jako doplňující studium.

Obecné kompetence učitele odborných předmětů

Z náročného povolání učitele odborných předmětů pro střední školy vyplývá bohatá struktura jeho kompetencí. Mezi ně počítáme:

- Občanské kompetence** vycházející z občanského postavení učitele ve společnosti, kde vystupuje jako svého druhu veřejný činitel (před rodiči žáků, v obci, apod.). Je vzorem v dodržování zákonů. Chová se morálně v podmínkách demokratické společnosti. Uznává pluralitní a multikulturní strukturu společnosti. Projevuje aktivní zájem o společenské dění v lokalitách, v rámci státu, v evropském i světovém měřítku. Ochraňuje životní prostředí a v tomto směru zajišťuje ekologickou výchovu žáků. Jako občan státu poznává historii a současnost národa v kontextu světového dění. Učitel považuje život a zdraví za nejvyšší hodnotu, formuje vlastní odpovědnost za řešení osobních a sociálních

problémů. Kriticky posuzuje informace, tvoří si vlastní názory a umí komunikovat a diskutovat.

- b) **Klíčové kompetence** vyjadřující strukturu osobnosti učitele jsou využitelné v každé profesi (zodpovědnost, zběhlost v zacházení s informacemi, schopnost rozhodovat se, umění týmové práce) – především při úpravě obsahu výuky a při posuzování metod vzdělávání v předmětových komisích. Některé předpoklady k učitelské profesi jsou silně poznamenány osobností kandidáta učitelství.
- c) **Odborné (profesní) kompetence**, jejich uplatnění v učitelské praxi. Zahrnují specifika profese učitele odborných předmětů. Učitel se musí vypořádat s univerzalizací odborného vzdělávání na různých středních školách, zároveň však musí vniknout do specializace odborných předmětů na různých typech středních škol s určitým odborným zaměřením. Odborné kompetence jsou zaměřeny na odborně věcné poznatky, které však musí být orientované i na poznatky psychologické, pedagogické a didaktické, zaměřené na výuku příslušných odborných předmětů.

Závěr

Absolvováním neučitelských studijních oborů získají pedagogičtí pracovníci pouze odbornou způsobilost, absolvováním studijních oborů učitelství získají pedagogičtí pracovníci i způsobilost pedagogickou. Dosažení klíčových kompetencí je dáno profilem absolventa studijního oboru případně cílem studia. V případě definování profesních standardů učitelů odborných předmětů je třeba pečlivě zvážit rozdílnou délku studia, jehož prostřednictvím lze získat kvalifikační předpoklady pro výkon pedagogické profese. Bylo by vhodné rovněž posoudit hodinovou dotaci pedagogické, psychologické, didaktické složky a závěrečné práce, v neposlední řadě rovněž délku pedagogické praxe.

Literatura

- Astalos O. (2007), *Kompetence učitele odborných předmětů a jejich zajištění ve studijním programu vysokoškolského vzdělávání* [in:] *Potřebujeme profesní standard učitelů odborných předmětů a odborného výcviku?*, Praha, NÚOV, s. 4. ISBN 978-80-85118-09-4.
- Rotport M. (2008a), *Pedagogická a psychologická složka standardu učitele odborných předmětů* [in:] *Příprava kvalifikačního standardu pro učitele odborných předmětů a odborného výcviku*, Praha, NÚOV, s. 13. ISBN 978-80-87063-12-5.
- Rotport M. (2008b), *Didaktická složka standardu učitele odborných předmětů* [in:] *Příprava kvalifikačního standardu pro učitele odborných předmětů a odborného výcviku*, Praha, NÚOV, s. 31. ISBN 978-80-87063-12-5.
- Slavík M. (2007), *Mění se role učitele odborných předmětů ve smyslu tvorby standardu* [in:] *Potřebujeme profesní standard učitelů odborných předmětů a odborného výcviku?*, Praha, NÚOV, s. 42. ISBN 978-80-85118-09-4.

Abstrakt

Příspěvek je orientován na pedagogické kompetence učitelů odborných předmětů v kontextu se společenskými změnami a vzdělávací politikou. Odborné kompetence zahrnují specifika učitele odborných předmětů. Jsou zaměřeny na odbornou a pedagogicko psychologickou a didaktickou problematiku. Součástí je úsilí o kvalitu práce učitele.

Klíčová slova: standardy, kurikulum, pedagogická evaluace, klíčové kompetence.

Vocational subject teachers' professional competences**Abstract**

The contribution is focused on teachers' professional competences in connection with social changes and educational politics. Professional competencies focus on vocational and pedagogical, psychological and didactic problems. The quality of teacher's work is crucial.

Key words: standards, curriculum, educational evaluation, key competences.